

Magdalena KOBUS

Uniwersytet Szczeciński

FRAZEOLOGIZMY Z KOMPONENTEM RĘKA W JĘZYKACH WŁOSKIM I POLSKIM

Niniejszy artykuł dotyczy porównawczej analizy związków frazeologicznych zawierających komponent *ręka* w językach włoskim i polskim. Zdecydowałam się poddać badaniom ustabilizowane połączenia słowne z tym somatyzmem, ponieważ w obu językach jest on frazeologicznie produktywny.

Celem pracy jest wyodrębnienie typów ekwiwalencji frazeologicznej w zakresie wyżej wskazanych związków, przy czym punktem wyjścia były frazeologizmy włoskie zaczerpnięte z różnych słowników: jednojęzycznych słowników ogólnych i frazeologicznych języka włoskiego oraz ze słowników dwujęzycznych włosko-polskich i polsko-włoskich¹.

W sumie zgromadziłam 38 włoskich frazeologizmów z komponentem *ręka*, którym słowniki przekładowe przypisały 36 polskich ekwiwalentów różnego typu. Dwa frazeologizmy włoskie nie miały żadnego odpowiednika frazeologicznego na gruncie polszczyzny.

Przed przystąpieniem do rozważań zasadniczych kilka uwag wstępnych. Termin *ekwiwalencja* wywodzi się z translatoryki, a do językoznawstwa został wprowadzony przez R. Jakobsona². Według *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. S. Dubisza ekwiwalencja to „równoważność”, a ekwiwalent „to rzecz równa innej wartością, odpowiednik

---

¹ Wykaz słowników wykorzystanych w pracy podaję na końcu artykułu.

² R. Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*, w: R. A. Brower (red.), *On Translation*, Harvard University Press 1959, cyt. za: M. Sułkowska, *Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów na przykładzie związków somatycznych w języku polskim, francuskim i włoskim*, „Poradnik Językowy” 2006, nr 6, s. 6.

równoważnik”³. Współczesna teoria przekładu operuje różnego typu klasyfikacjami ekwiwalencji. Popularny jest na przykład podział na ekwiwalencję formalną i semantyczną. Ekwiwalenty semantyczne to takie wyrażenia, które, mając różną postać formalną, przekazują tożsamy sens w obu językach. Ekwiwalenty formalne natomiast, oprócz tożsamości znaczenia, mają także identyczną postać leksykalną, składniową i formalną. W tym miejscu warto zaznaczyć, iż ekwiwalencja formalna jest pojęciem gradualnym, w pełnej postaci występuje bardzo rzadko, zwłaszcza jeśli bada się języki pochodzące z dwóch różnych grup. W związku tym w literaturze przedmiotu pojawiło się pojęcie ekwiwalencji funkcjonalnej⁴. Jest ona rozumiana jako identyczność funkcjonalna na poziomie tekstów oryginału i przekładu, nie zaś całkowita zbieżność na poziomie semantycznym i formalnym.

Dla mnie istotne są podziały dotyczące ekwiwalentów frazeologicznych. Zagadnieniami tymi zajmował się między innymi M. Ballard. Pisząc o zjawiskach ekwiwalencji, zwrócił on uwagę na istnienie tzw. ekwiwalencji idiomatycznej, która dotyczy klisz, idiomów i przysłów. Punktem wyjścia – zdaniem Ballarda – przy badaniu wyżej wymienionych jednostek powinno być założenie, iż na takie konstrukcje należy spojrzeć globalnie i szukać dla nich całościowego ekwiwalentu.

Na gruncie polskim problematyką ekwiwalencji frazeologicznej zajmowali się między innymi H. Pietrak-Meiser⁵, B. Rejakowa⁶, K. Hejwowski⁷, M. Sułkowska⁸. Ciekawą propozycję klasyfikacji ekwiwalentów frazeologicznych przedstawiła H. Pietrak-Meiser, która w obrębie języków czeskiego oraz polskiego wyróżniła 3 klasy równoważników, a mianowicie:

---

³ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 1, PWN, Warszawa 2003, s. 108.

⁴ P. Roberts Roda, M. Pergnier, *L'équivalence en traduction anglaise*, Meta, vol. 32 no 4, 392–402, 1987, cyt. za: M. Sułkowska, *Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów na przykładzie związków somatycznych w języku polskim, francuskim i włoskim*, op. cit., s. 8–9.

⁵ Por. H. Pietrak-Meiser, *Czeskie wyrażenia i zwroty frazeologiczne na tle porównawczym polskim*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1985.

⁶ B. Rejakowa, *Mechanizmy językowe w przekładzie związków frazeologicznych na materiale języka polskiego i słowackiego*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1994.

⁷ K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, PWN, Warszawa 2004.

⁸ M. Sułkowska, *Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów na przykładzie związków somatycznych w języku polskim, francuskim i włoskim*, *Poradnik Językowy* 6/2006.

- **ekwiwalenty w pełni adekwatne**, które charakteryzują się tożsamością znaczeniową oraz identycznym zabarwieniem stylistycznym, choć mogą się różnić na płaszczyźnie gramatycznej i leksykalnej;
- **ekwiwalenty częściowo adekwatne**, czyli frazeologizmy czeskie mające w języku polskim odpowiednik frazeologiczny z komponentem innym niż związek czeski przy braku pełnej tożsamości znaczeniowej;
- **ekwiwalenty nieadekwatne**, niemające w języku polskim odpowiednika frazeologicznego⁹.

Inną typologię ekwiwalentów frazeologicznych w językach polskim, francuskim i włoskim zaproponowała M. Sułkowska. Wyróżniła ona:

- **homologi**, to jest związki frazeologiczne, które zachowują ten sam skład leksykalny, analogiczną budowę gramatyczno-składniową i identyczną obrazowość;
- **odpowiedniki częściowe**, czyli wyrażenia, które różnią się pod względem leksykalno-gramatycznym oraz obrazowym;
- **idiomaty**, czyli związki, które nie mają ani idiomatycznych, ani frazeologicznych ekwiwalentów na gruncie drugiego języka¹⁰.

Rozprawa K. Hejwowskiego nie zawiera wprawdzie żadnej klasyfikacji ekwiwalentów frazeologicznych, ale jest interesująca, ponieważ podaje ogólne zasady tłumaczenia związków idiomatycznych. Zdaniem badacza tłumacz: może użyć idiomu o identycznym sensie i bardzo podobnej formie w języku docelowym, może zastąpić idiom języka wyjściowego idiomem języka docelowego o podobnym znaczeniu, lecz innej obrazowości, może przetłumaczyć idiom języka wyjściowego w sposób syntagmatyczny, lub zastosować ekwiwalent znaczeniowy, który nie jest idiomem¹¹.

Charakter zgromadzonego przeze mnie materiału językowego sprawił, że dla jego opisu stworzyłam własną typologię włosko-polskich ekwiwalentów frazeologicznych, wyraźnie jednak nawiązującą do propozycji H. Pietrak-Meiser. Wyróżniłam zatem 4 grupy ekwiwalentów włosko-polskich, a mianowicie:

⁹ Por. H. Pietrak-Meiser, op. cit., s. 189–190.

¹⁰ M. Sułkowska, op. cit., s. 13.

¹¹ K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna...*, op. cit., s. 109.

1. pary frazeologizmów identyczne na płaszczyźnie leksykalnej, gramatycznej, semantycznej i obrazowej;
2. pary frazeologizmów identyczne na płaszczyźnie leksykalnej, semantycznej i obrazowej, zróżnicowane na płaszczyźnie gramatycznej:
  - a) różniące się w zakresie jednej kategorii gramatycznej,
  - b) różniące się w zakresie kilku kategorii gramatycznych;
3. pary frazeologizmów identyczne na płaszczyźnie semantycznej, zróżnicowane na płaszczyźnie gramatycznej, leksykalnej i obrazowej, w których różnice leksykalne dotyczą somatycznych bądź niesomatycznych komponentów leksykalnych;
4. frazeologizmy włoskie niemające na gruncie polskim odpowiedników frazeologicznych, oddawane za pomocą konstrukcji opisowych¹².

Charakterystykę poszczególnych typów ekwiwalentów rozpoczynam od grupy pierwszej, czyli frazeologizmów identycznych na płaszczyźnie semantycznej, leksykalnej, gramatycznej i obrazowej. W moich materiałach reprezentowane są one tylko przez 3 przykłady, a mianowicie: *essere in buone mani* = *być w dobrych rękach*, *notizia di prima mano* = *wiadomość z pierwszej ręki*, *sotto mano* = *pod ręką*.

Ubóstwo ekwiwalentów całkowicie tożsamy na płaszczyznach leksykalnej, gramatycznej, semantycznej i obrazowej jest rzeczą zrozumiałą, jeżeli weźmiemy pod uwagę istotne różnice gramatyczne między językiem włoskim i polskim. Dotyczą one m. in. kwestii szyku, rodzajnika i kategorii przypadku. Przypomnijmy, że rzeczownik włoski nie odmienia się przez przypadki, a jego funkcje gramatyczne są zróżnicowane przez przyimki. A zatem, najbardziej rozbudowane liczebnie są w moich materiałach dwie kolejne klasy ekwiwalentów.

Pierwszą stanowią frazeologizmy identyczne na płaszczyznach leksykalnej, semantycznej i obrazowej, a zróżnicowane na płaszczyźnie gramatycznej. Wśród nich wyróżniłam dwie podgrupy. Po pierwsze, chodzi o związki różniące się jedną cechą gramatyczną. Różnice te dotyczą odpowiednio szyku, rodzajnika i liczby.

¹² Zrezygnowałam z podziału ekwiwalentów wedle kryterium składni wewnętrznej i zewnętrznej, ponieważ w zdecydowanej większości przypadków kwestie te nie odgrywały roli.

Szyk w języku włoskim jest nieco bardziej ustabilizowany aniżeli w polszczyźnie i w niektórych frazeologizmach włoskich przymiotnik obligatoryjnie występuje po rzeczowniku, podczas gdy w równoważnych im polskich zwrotach stabilizuje się w pozycji przedrzeczownikowej: *arrivare a mani vuote* (dosł. przyjsć z rękami pustymi) = *przyjsć z pustymi rękami*¹³.

W języku włoskim rodzaj gramatyczny rzeczownika ujawnia się w rodzajniku¹⁴, w obydwu zaś językach – włoskim i polskim – kategoria ta jest częściowo zmorfologizowana w postaci końcówek fleksyjnych, czego przejawy obserwujemy w następujących przykładach: *con la mano sul cuore* = z ręką na sercu (*la* – rodzajnik sygnalizujący żeńskość i liczbę pojedynczą rzeczownika *mano*, *sul* – połączenie przyimka *su* i rodzajnika *il* – sygnalizującego męskość i liczbę pojedynczą rzeczownika *cuore*¹⁵); *prendere qualcosa nelle proprie mani* = wziąć coś w swoje ręce (*nelle* – połączenie przyimka *in* i rodzajnika *le* sygnalizującego żeńskość i liczbę mnogą rzeczownika *mani*).

Różnicę w obrębie kategorii liczby obserwujemy w przypadku wyrażenia *di mano in mano*. We frazeologizmie włoskim komponent somatyczny *mano* występuje w liczbie pojedynczej, polski ekwiwalent rejestruje komponent somatyczny *ręka* w liczbie mnogiej: *di mano in mano* (dosł. z ręki do ręki¹⁶) = z rąk do rąk.

Drugą podgrupę, zdecydowanie liczniejszą, stanowią ekwiwalenty różniące się więcej niż jedną cechą gramatyczną. Są to odpowiednio:

a) pary zwrotów zróżnicowanych pod względem szyku i rodzajnika, czego przykładem są konstrukcje typu: *avere la mano pesante* (dosł. mieć rękę ciężką) = *mieć ciężką rękę*, *avere la mano libera* (dosł. mieć rękę wolną) = *mieć wolną rękę*, *avere la mano felice* (dosł. mieć rękę szczęśliwą) = *mieć szczęśliwą rękę*, *avere le mani pulite* (dosł. mieć ręce czyste) = *mieć czyste ręce*, *avere le mani lunghe* (dosł. mieć ręce dłu-

¹³ Wprawdzie w polszczyźnie dopuszczalna jest konstrukcja *przyjsć z rękami pustymi*, ale ma ona charakter nacechowany i na płaszczyźnie stylistycznej różni się od neutralnej *przyjsć z pustymi rękami*.

¹⁴ Gwoli ścisłości dodajmy, że włoski rodzajnik sygnalizuje: rodzaj, określoność i liczbę.

¹⁵ Zauważmy na marginesie, że w analizowanym frazeologizmie somatyczne komponenty *serce* różnią się rodzajem gramatycznym. W języku włoskim rzeczownik *il cuore* jest rodzaju męskiego, natomiast w języku polskim *serce* jest rodzaju nijakiego, którego język włoski nie wyróżnia.

¹⁶ W tym miejscu należy zaznaczyć, iż w polszczyźnie funkcjonuje frazeologizm z *ręki do ręki*, ale ma on inne znaczenie niż włoskie *di mano in mano*.

gie) = *mieć długie ręce*. W trzech pierwszych frazeologizmach włoskich pojawia się rodzajnik *la*, sygnalizujący żeńskość i liczbę pojedynczą rzeczownika *mano*. Dwa ostatnie przykłady zawierają rodzajnik *le* sygnalizujący żeńskość i liczbę mnogą tego rzeczownika. We wszystkich pięciu przykładach komponenty przymiotnikowe *pesante, libera, felice, pulite, lunghe* występują po rzeczowniku *mano, mani*, podczas gdy w polszczyźnie przymiotniki *ciężka, wolna, szczęśliwa, czyste, długie* pojawiają się przed rzeczownikiem *ręka, ręce*.

b) pary zwrotów zróżnicowanych pod względem przyimka i rodzajnika, czego przykładem są konstrukcje typu: *essere nelle mani di qualcuno* (dosł. być w rękach kogoś) = *być w czyichś rękach, riconoscere la mano di qualcuno* (dosł. rozpoznawać rękę kogoś) = *rozpoznawać czyjąś rękę*. Oba przytoczone frazeologizmy włoskie otwierają pozycję składniową dla konstrukcji przyimkowej *di qualcuno*, natomiast ich polskie odpowiedniki wymagają formy syntetycznej np. *essere nelle mani di Dio* = *być w rękach Boga, riconosco la mano di Dio* = *(ja) rozpoznaję rękę Boga*. Ponadto we włoskich przykładach rodzaj (i liczba) sygnalizowane są za pomocą rodzajników *le* i *la*: *nelle mani, la mano*.

d) pary zwrotów zróżnicowanych pod względem obecności włoskiego *si//se* i polskiego *się*, czyli zróżnicowanych pod względem szeroko rozumianej zwrotności i rodzajnika np.: *lavarsene le mani* (dosł. umywać sobie od czegoś ręce) = *umywać ręce od czegoś, fregarsi le mani* (dosł. zacierać sobie ręce) = *zacierać ręce, torcersi le mani* (dosł. załamywać sobie ręce) = *załamywać ręce*. W powyższych przykładach przy czasownikach włoskich *lavare, fregare, torcere* pojawiają się zaimki *si//se* będące sygnałami owej szeroko rozumianej zwrotności czynności. W polskich ekwiwalentnych im czasownikach *umywać, zacierać* i *załamywać* zaimka zwrotnego brak. Ponadto w przykładach włoskich rodzaj i liczba rzeczownika *mani* są sygnalizowane rodzajnikiem *le*.

e) pary zwrotów zróżnicowanych pod względem szyku i przyimka: *dare mano libera a qualcuno* (dosł. dawać rękę wolną komuś) = *dawać wolną rękę komuś, lasciare mano libera a qualcuno* (dosł. zostawić rękę wolną komuś) = *zostawić wolną rękę komuś*. W obu powyższych przykładach włoskiemu *mano libera* (dosł. rękę wolną) odpowiada – jako nienacechowane – polskie wyrażenie *wolną rękę*. Dodatkowo przyimkowej konstrukcji *a qualcuno* odpowiada polska syntetyczna forma komuś, np. *dare//lasciare mano libera a bambino* = *dawać//zostawić wolną rękę dziecku*.

Kolejna, trzecia grupa frazeologicznych ekwiwalentów włosko-polskich to pary związków identyczne na płaszczyźnie semantycznej, zróżnicowane na płaszczyźnie gramatycznej, leksykalnej i obrazowej. Ponieważ zróżnicowanie gramatyczne w tych frazeologizmach ma identyczny charakter jak w wyżej wymienionych przykładach, skoncentruję się tylko na charakterystyce różnic natury leksykalno-obrazowej. Mogą one dotyczyć zarówno somatycznych, jak i niesomatycznych komponentów frazeologizmu. Przykładem różnic w obrębie niesomatycznych komponentów związków włoskiego i polskiego są zwroty: *avere le mani bucate*. 'wydawać łatwo pieniądze, być rozrzutnym' = *wydawać coś lekką ręką, mangiarsi le mani* 'być zrozpaczonym' = *załamywać ręce*. Włoski frazeologizm *avere le mani bucate* dosłownie należałoby tłumaczyć jako *mieć ręce dziurawe*, a zwrot *mangiarsi le mani* jako *zjadać sobie ręce*.

Jako ilustrację różnic w zakresie komponentów somatycznych wymienimy następujące przykłady: *avere le mani in pasta* tzn. 'mieć dużo znajomości ułatwiających załatwianie trudnych spraw, osiągnięcie sukcesu' = *mieć plecy*; *essere alla mano* 'być osobą przyjazną, serdeczną, przystępną' = *mieć serce na dłoni*, *mettersi le mani nei capelli* 'rozpaczać' = *rwać włosy z głowy*. A zatem włoskiemu zwrotowi z komponentem somatycznym *ręka*: *avere le mani in pasta* (dosł. mieć ręce w makaronie) odpowiada polski frazeologizm z somatyzmem *plecy*. Analogicznie w dwóch kolejnych przykładach: włoskim zwrotom z somatyzmem *ręka*: *essere alla mano* (dosł. być do ręki) oraz *mettersi le mani nei capelli* (dosł. wkładać sobie ręce we włosy) odpowiadają polskie konstrukcje z somatyzmami *serce*, *dłoń*, *głowa*.

Ostatnią wyróżnioną przeze mnie grupę stanowią włoskie frazeologizmy z komponentem *ręka* niemające na gruncie polskim frazeologicznych ekwiwalentów, oddawane leksykalnie bądź za pomocą konstrukcji opisowych, a mianowicie: *fare la mano a qualcosa* 'przyzwyczać się do czegoś' (dosł. zrobić rękę do czegoś), *mettere le mani avanti* 'uprzedzić nieprzyjemną lub niebezpieczną sytuację' (dosł. wyciągnąć ręce do przodu).

Przechodzę do podsumowania. Analiza typów ekwiwalencji w obrębie włosko-polskich frazeologizmów z komponentem *ręka* uwydatnia różnice w obrębie systemów gramatycznych obu języków, takie jak obecność lub brak rodzajnika, stabilizacja szyku wyrazów w zdaniu czy kategoria przypadku. Nic zatem dziwnego, że w świetle przyjętej na użytek

niniejszego artykułu klasyfikacji odpowiedników w zebranych materiale wystąpiły tylko trzy pary frazeologizmów ekwiwalentnych, tożsamych na płaszczyznach semantycznej, gramatycznej, leksykalnej i obrazowej. Zdecydowana większość analizowanych przeze mnie frazeologicznych ekwiwalentów różniła się w zakresie gramatyki, mniejsza ich liczba – w zakresie składu leksykalnego. Zróżnicowanie leksykalne skutkowało zmianą frazeologicznej obrazowości. Pewna, w moim materiale nieliczna, grupa frazeologizmów włoskich z somatyzmem *ręka* nie ma w ogóle odpowiedników frazeologicznych w języku polskim.

ŹRÓDŁA

- Drzymała P., *Fraseologia italiana, słowniczek frazeologiczny włosko-polski*, Poznań 1993.
- Il mio primo dizionario*, redazione lessicografico Giunti, Firenze – Milano 2001.
- Lapucci C., *Dizionario dei proverbi italiani*, Firenze 2006.
- Mazanek A., Wójtowicz J., *Idiomy polsko-włoskie, Fraseologia idiomatica polacco-italiana*, Warszawa 2004.
- Meisel W., *Podręczny słownik polsko-włoski, Dizionario pratico polacco-italiano, t. II P-Ż*, Warszawa 2005.
- Meisel W., *Podręczny słownik włosko-polski, Dizionario pratico italiano-polacco, t. II M-Z*, Warszawa 2005.
- Szleszyńska M., *Wybór idiomów włoskich*, Warszawa 2005.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, Warszawa 2003.
- Zardo M., Langenscheidt, *1000 idiomów włoskich*, Langenscheidt, Warszawa 2002.

BIBLIOGRAFIA

- Hejwowski K., *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, PWN, Warszawa 2004.
- Pietrak-Meiser H., *Czeskie wyrażenia i zwroty frazeologiczne na tle porównawczym polskim*, Lublin 1985.
- Rejakowa B., *Mechanizmy językowe w przekładzie związków frazeologicznych na materiale języka polskiego i słowackiego*, Lublin 1994.
- Rejakowa B., *Związki frazeologiczne o identycznej lub podobnej budowie morfologicznej w języku słowackim i polskim*, Wrocław 1986.
- Sułkowska M., *Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów na przykładzie związków somatycznych w języku polskim, francuskim i włoskim*, „Poradnik Językowy” 2006, nr 6, s. 6–16.
- Tyrpa A., *Fraseologia somatyczna, związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, Łask 2005.

IDIOMATIC EXPRESSIONS CONTAINING WORD *HAND* IN ITALIAN AND POLISH

Summary

The subject of the paper is comparative analysis of Italian and Polish idiomatic expressions containing word *hand* and it's aim is to distinguish types of phraseological equivalence in described group. 38 Italian idiomatic expressions were collected and 36 Polish equivalents were found in translations dictionaries. In the first part of the paper were described few research concepts of equivalence. The second part is a description of collected material. Analyzing idiomatic expressions were divided into 4 groups, depending on number of differences between Italian and Polish expression. Most differences concerned grammar, lexis concerned a little bit less. In collected material were 2 Italian expressions that did not have Polish equivalents.